

ԳՐԱԽՈՍԱԿԱՆ ԱԿՆԱՐԿՆԵՐ

1. Ուսումնասիրողները Հին Կոստանյարանի անվաներ գրող վրայ: Գրեց Հ. Բարսեղ Վ. Սարգիսեան, յոթսուն Մխարրարայ. 8°. Տե-
ժադրի, էջ 484. - Վենետիկ, Ս. Ղազար,
1898. գին 4 Ֆր.:

Երբ երկու տարի առաջ՝ ուսումնասիրու-
թեանս շարժառիթ հեղող անվաւեր քրոջ Ա.
հատորը լոյս կը տեսներ մեր տպարանէն,
և կը ծանուցանէր միանգամայն՝ թէ ուսու-
նասիրութիւն մը կը պատաստուի Միա-
բանութեանս հմտու անձերէն միոյն ձեռ-
քով, Անկանոն քրոջ սիրահարը՝ որք թէ-
պէտ շատ նուազ յազգիս՝ փափաք յայտնե-
ցին փութով տեսնելու զայն, որ սակայն ինչ
ինչ պատճառներով յետաձգուելով մինչեւ
այս օրերը, ուր ուրեմն լոյս կը տեսնէ արդ-
ի՛ միայն ուսումնասիրաց. Ստուոր հատոր
մը, ուր ՄԵԾ. Հնդկաստանի խնամքով կ'ու-
սումնասիրէ տասներկէ զուգնեւու մէջ՝ հրա-
տարակուած անվաւեր զբերքը, համեմատե-
լով յոյն, ասորի, լատին և արաբ. թարգ-
մանութեանց հետ, զնեւով միանգամայն եւ-
րասացիք բանասիրաց ստեղծութիւնները և ի-
րենք՝ այս կամ այն խնդրով նկատմամբ, և
կ'ընծայէ իր ազգին, որ թէպէտ դեռ եւս ոչ
այնչափ յառաջադէմ գիտութեանց այս ճիւ-
ղին մէջ, բայց յուսալի է, որ ըստ իւր ու-
սումնասիր քարուց՝ սիրով ընդունի և մշակէ
գիտութեան այս նոր ճիւղը, զոր գերմանա-
ցի և անգղիացիք գիտնականք զարգացուցած
են և կը զարգացրնեն յիշդասպա.

Գրքին սկիզբը զրուած է Ներածոնորիւն մը, ուր հելլինական կը պարզէ համառօտիւ՝ Անվաներ զրոց վիճակը ի նախնեաց միշտի առ մեզ. թէ հին առեին ինչ աշխարհագրոյ կը նշելին անոնց վերայ, եւ պիտի փնդարը՝ յորքան հետամնտ է անոնց ուսումնասիրելիքն, որով Սուրբ Գրոց ինչ վիճակի տեսեր կը լուսարանուին, եւ այլն։ Էլ ի վերջոյ՝ Վերաբան մը,

յորդան՝ նման ալեծուփ ովկիանոսներ կտրող անցնող վաճառականի՝ որ նաւարեկութեանց տարաափներուն հետ, կը տեսնէ նաեւ իր շաւհերը, սապէս և նա կտրած անցած Անյաւ, ւեր գրուածոց անծայր և մառախլապատ ծովը և լուսաւոր Հորիզոնը հասած, աւելի յստակ կերպով կը տեսնէ՝ ստանձնած աշխատուածեան և ներկութեանց հետ՝ անիւ ըջաղած օգուտները, որք՝ ինչպէս իրեն, նոյնպէս հայկական նոր գրականութեան պահանջը՝ գլխըստ մասին լրացընելու յատկութիւնն ունին։ Ի վերայ այսր ամենայնի կը յաւելու, թէ ի լոյս ընծայելով այսպիսի ամբողջական ուսումնասիրութիւն՝ մը, ընաւ յաւանութիւն ղեկի կարծելով՝ որ անոր մէջ յայտնած և ներկութիւնք՝ մի յի կողմբռնած աշխարհներ ըլլան և կամ՝ գրականեական աշխարհ նորուածիւններ. բայց կը յուսայ, որ այս ուսումնասիրութիւնն պիտի ծառայէ ապագային նաեւ մեր հանճարեղ նախնեաց ընծայութեմ՝ բայց զեւ չստուգուած՝ մեկնողական երկերն եւս զիրար ուսումնասիրելու։ Եւ կը փակէ իր վերջընթացը՝ ըսելով, թէ թեքեալ գանձուր անձնէր, որ ընդ ակամբ հային այսպիսի գրուածոց վրայ, բայց պիտի չպակսին նաեւ բարեյիշատակ Մ. Էմինի պէս լուրջ գիտնականք՝ որ բազմոտտեան մեր գրականութեամբ գլխադնեբր խրախուսեն։ «Ահա, այսպիսի խրախուսանք, կ'ըսէ, պիտի ըլլան վարձք՝ ինչպէս ամէն անվարձ վաստակաւորաց, այսպէս և ինձ նուստաւոր, որ առաջին փորձն ընծայեցի ազգիս՝ ներկայ հաստի»։

Հ. ԱՐՄԻՆ ՂԱԶԻԿԵԱՆ

2. *Տոտեմիա Սեփր Վալկազո ԵՍ*
Արախտաշ Որոբոմ (Ռուսաց Կայսեր
Մեծիկ Պետրոսի յարաբերութիւններ Հա-
յոց ազգի Հետ՝) — Այս խորագրով նո-
րերուն մեր անուանի բանասէր Պ. Կա-
րայեան Եղեղոս լոյս ընծայեց տարբ. Պետեր-
բուրցում մի պատկանելի երկասիրութիւն:
Դա մի ստուար գիրք է ին 4⁰. Բաղկացած
512 էջերից է բովանդակում է իւր մէջ շատ
հազուադիւր, պատմական, յիշատակաբեր
թուով 305 որոնք քաղուած են Ալտոն-
քին Գործոց նախարարութեան՝ Մոսկովայի

և Մ. Պետերբուրգի գիւնաւաններից, Աւստրիոյ՝ Արքունի և պետական գիւնաւաններից, Բաւարիոյ՝ Թագաւորական զաղտնի պետական գիւնաւաններից և այլ Հաստատութիւններից ։ Յիշատաղները գրուած են լատիներէն, ֆրանսերէն, Հայերէն, ռուսերէն և գերմաներէն լեզուներով և դաստաւրուած են, ինչպէս վկայում է գործիս յարգելի Հեղինակը (էջ 143) ժամանակագրական կարգով ։ Որով նախ՝ դիւրութիւն և տեսում ընթերցողին գտնելու ցանկացած յիշատակագիրը, ապա մի ըստ միով է գրել ու կարգել իրերի ընթացքը ։ Մենք չէինք կարող շատանալ, շարունակում է Պ. Եղեանը, այն յիշատագրերի հրատարակութեամբ, որոնք վերաբերում են մի միայն Մեծին Պետրոսի Թագաւորութեան օրերին, վասն զի մեր կառավարութեան յարաբերութիւնները Հայոց հետ՝ Պետրոսի ականարկած նպատակաւ, յարատեւում էին նորա մահից յետոյ եւս՝ մինչեւ որ յետ դարձին Պարսկաստանին՝ Պետրոսի նուաճած ծովեղերեայ գաւառները, այս պատճառով մեր յիշատակագրերը ընդգրկում են 1698—1736 թ. շրջանը և աւարտում են Մինաս վարդապետի զեկուցումով Մարտամարտի 1736 թ. (N.º 305), որ բովանդակում է իւր մէջ նախ ընթաց գրագրութեանց համառոտ տեսութիւնը ։

Գրքիս սկզբում՝ առաջին 16 էջերում ամփոփուած է 305 յիշատակագրերի և երկու յաւելումների ցանկը. զորան հետեւում է հեղինակի ընդօրձակ ներածութիւնը. — „Պատմական տեսութիւն Ռուսաց կառավարութեան յարաբերութեանց Հայոց ազգի հետ“, որ գրուած է 145 էջ. յետոյ գալիս են ներածութեան աղբիւրները թուով 37 (տե՛ս էջ. 147—149). բուն յիշատակագրերը բռնում են 482 էջ. երկու յաւելումներ 465—479 էջ. ողջանից մէկն քաղուածք է հետեւեալ գրքից՝ Relation des grandes guerres et victoires obtenues par le roi de Perse Cha Abbas etc... par le P. Fr. Anthoine de Jouvea. Իսկ երկրորդն՝ հռչակաւոր Հայագետ J. Saint Martinի գրութիւնը՝ վերաբերեալ Հայաստանի հետազոտութեան և ուղղուած է Ալ.

Հումբոլդին։ Սէն—Մարտենի յիշեալ գրութեան Հայերէն թարգմանութիւնը՝ իւր ժամանակին լոյս տեսաւ Արձագանքէ էջերում. զորանից յետոյ զտեղուած են յատուկ առանց երկու ցանկեր, մինը Հայերէն, միւսը՝ եւրոպական լեզուներով ։

Այս է ահա Պ. Եղեանի գրքում ամփոփուած անհուն նիւթերի համառոտ ցանկը ։ Գնահատել այդ պատկանելի երկի արժանիքը՝ մեր կարողութիւնից վեր է. դա մասնագէտ պատմաբանի գործ է ։ Ուշի մտօք ուսումնասիրելով առաջին անգամ գիւնաւաններից քաղուած և լոյս ընծայուած 305 պատմական յիշատագրերը, պատմաբանը կամ անաչառ հրապարակախօսը կը համոզուի, որ Հայոց Հարցի ծագումն չպէտք է որոնել 1378 թ. Բեռլինի վեհաժողովում, այլ ճիշդ երկու հարիւր տարի յետ նահանջելով՝ խուսուցիլի Հայոց պատմութեան խորքերը և տեսնել՝ թէ ինչ էր կատարում Մ. Էմինա՝ նում 1678 թուականին. այստեղ Յակովբ կաթողիկոսի նախագահութեամբ՝ մի զաղտնի խորհրդակցութիւն է կայանում, քաղկացած վեց հոգեւորական և վեց էլ աշխարհական անձինքներից, ուր մնում մի առանձին պատգամաւորութիւն ուղարկել Եւրոպա, երեք աշխարհական և երեք հոգեւորական անձինք Մ. Կաթողիկոսի առաջնորդութեամբ, խնդրելու համար Հոռովմայ Պապին և եւրոպական Թագաւորներին՝ և ազատել Հայոց ազգը Պարսից լուծից ։ Երեք աշխարհականների թումը ընտրուած էր նաեւ մելիք Խորայէլը՝ Պողոթնիցից. բայց նա չէ կարողացել ընդունել այդ յանձնարարութիւնը՝ երկիւղ կրելով Պարսից հալածանքներից, և իւր տեղը ուղարկել է Օոթի որդուն ։ Պատգամաւորութիւնը ժամանում է Ե. Պօլիս, ուր Կաթողիկոսը վախճանվում է և պատգամաւորները զրկվելով առաջնորդից, չեն մտաւհանում շարունակելու իւրեանց ճանապարհը, այլ յետ են դառնում. չէ վերադառնում միայն Օոթին, որ հայ վաճառականների ուղեկցութեամբ դնում է վենետիկ, Երեք ամիս վենետիկում մնալուց յետոյ, նա գնում է Ֆրանսիա, մանում է Թագաւորի մօտ զինուորական ծառայութեան և մասնակցում է պատերազմներին ։

Տասնեւերկու տարի մնալով Ֆրանսիայում, Օոփն անցնում է Հոննոսի Պալատինատը (գաւառ) կուրֆիրաւ Յովհանն-Վիլհելմի մօտ և ծառայում է նորան չորս տարի, իբրեւ գործակալ չորս քաղաքներում (տե՛ս յիշաւ տակագիր N°. 44): Այստեղ նորան յաջողում է դարձնել կուրֆիրաւի ուշադրութիւնը՝ Հայոց ազգի դառն վիճակի վրայ և աղերսել նորա օգնութիւնը՝ Պարսից դէմ։ Այնուհետեւ Օոփի առաջ սկսւում է գործունէութեան լայն ասպարէզ, որ քաջ առ քաջ կարելի է դիտել Պ. Եղեանի ներածութեան մէջ։ Վերջինս բաղկացած է քսան և երկու դրօշմերից։ Առաջին դրօշմը՝ հեղինակը՝ պատմաբաններին յատուկ հմտութեամբ և վարժ գրչով, բնորոշելով Ռուսաց լայնածաւալ պետութեան հանճարեղ վերանորոգիչ՝ Մեծին Պետրոսի անպարունակ ծրագիրները և հեռատես քաղաքականութիւնը՝ մերձաւոր և հեռաւոր արեւելեան երկիրների ու թագաւորութիւնների վերաբերութեամբ, ասում է, թէ՛ նորա դիտաւորութիւններից մինն էլ արեւելեան ըրիտառնէից աղատութիւնն էր բարբարոսաց լծից, և նա առաջինը գնահատեց այն օգուտները ու շահերը, որ կարող էին յառաջ գալ Ռուսիայի համար յիշեալ ազգերի բարոյական կապերից։ Տոնկաց դէմ պատերազմներ մղելիս, Պետրոս կայսր դիմում էր յոյն և սլաւ ազգերի աջակցութեանը, իսկ Պարսից դէմ գործելիս, նա յարաբերութիւններ սկսեց Հայոց ազգի և նորա հոգեւոր պետ՝ կաթողիկոսների հետ։ Այնուհետեւ աւանդւում է Պարսկաստանի դրութիւնը, այնտեղ ապրող ըրիտառնէից կեանքի պայմանները, Պարսից և Տաճկաց մէջ ծագած պատերազմները, որոնց արգասիքն, ի միջի այլոց, Հայոց բռնի գաղթականութիւնն էր Պարսկաստան Մեծին Աբբասի (1585—1628թ) հրամանաւ, որ կատարուեցաւ երեք օրուայ մէջ, մահմետական դարձած վրացի Ալի-Գիւնա խանի ձեռքով, և ապա անկումն և նուաճումն Պարսկաստանի Ալիդաններից։ Հետեւեալ դրօշմներում աւանդում է Վրաստանի դրութիւնը, որը շատ անմիջիցս էր տիրող իշխանների երկպառակութեան շնորհիւ, երկիրը՝ մերթ Տաճկաց իշխանութեան

տակն էր, մերթ՝ Պարսից։ Վրաց ազատանալ բարոյական յատկութիւնները շատ մնալ գոյներով են նկարագրուած, յենով Tournefortի, Tavernierի և Chardinի վիշտութեանց վրայ։ Պարսից Շահերը՝ իւրեանց մօտին վրաստանի իշխան կարգում էին թագաւորական ցեղից այն անձին, որ նախնեաց հաւատն ուրանալով՝ ընդունում էր մահմետականութիւն։ այդպիսի ուրացողը կոչում էր Գուրլի-խան։ Նա պարտական էր հարկ մատուցանել Պարսից պետութեան, իւր զօրքով ծառայել Շահին, զաւակներին և մերձաւոր ազգականներին իբրեւ պատանդ աւազարկել Պարսկաստան, որ նոքա ուրանում էին իւրեանց հաւատը։ Եւ սակաւք՝ Շահի հրամանաւ, նոցա ներքինի էին դարձնում վրաց ազատանի յօժարութեամբ դիմում էր Պարսից Գուռն, մոտանում էր նախնեաց հաւատը, շահաւոր պաշտօններ ձեռք բերելու կամ իւրեանց գտները Շահի հարձմուտ դետեկտելու Շարդենը, ասում է հեղինակը, հասկանալի գայրութիւն նկատում է, թէ՛ վրաց ազնուականների մէջ գտնւում են այնպիսի զարշի մարդիկ, որոնք անձամբ բերում էին իւրեանց գեղեցիկ աշխիւներին Շահի մօտ, լաւ պաշտօն կամ վարձատրութիւն ստաւ նալու ակնկալութեամբ։ Տալեանիէի վկայութեամբ՝ երկու նահանգներում, այսինքն Կարտալինոյ և Կախիթիոյ մէջ, մահմետական վրացիների թիւը 10,000ից մինչեւ 12,000 ընտանիքի էր հասնում։ Շահ Աբբասը 80 հազար ընտանիք՝ Կախիթիոյ նահանգից փոխադրեց Պարսկաստան և նոցա տեղը բնակեցրեց Պարսիկներին։ Այդպիսի դառն հանգամանքներում, բնական է, որ Գուրլի խաները աչքերը դարձնում էին դէպ ի Ռուսիա և այնտեղից էին սպասում օգնութիւն։ Միւս ըրիտառնեաց երկիրը՝ Հայաստանը, մեծաւ մասամբ նոյնպէս եղիմալ էր Պարսից։ Թէ՛ ի՞նչ հայաւանքներ էր կրում զա Պարսից երեսից, այնքան յայտնի է, որ մենք աւելորդ ենք համարում երկրորդել այստեղ։ այսքան միայն կ'ասենք, որ համեմատաբար լաւագոյն պայմաններում էր գտնում Հայաստանի այն մասն, որ կոչւում է Ղարապաղ (Հին Սիւնիք)։ Այստեղ տա-

կաւին պահպանուել էին նախկին քաղաքա-
կան անկախութեան մնացորդը. երկիրը ժա-
ռանգաբար կառավարում էին մեխիքները ,
որոնք, շնորհիւ երկրի լեռնոտ դիրքին, մա-
սամբ հնարաւորութիւն ունէին զէմ գնելու
թշնամիներին։ Այդ մեխիքները յարաբերու-
թիւններ սկսեցին Մեծին Պետրոսի հետ՝ Օռիի
միջնորդութեամբ։ Երկար բանակցութիւննե-
րից յետոյ, երբ Օռին՝ Պետրոսի կողմից ղեւ-
պանութեամբ գնաց Սպահան, գննելու համար
ի մօտոյ Պարսկաստանի ներքին գրութիւնը,
ոյժերը, և այլն, կայսրը՝ վերջապէս, արշա-
ւեց դէպ ի հարաւ, նուաճեց Կասբից ծովի
Պարսից ծովեզերեայ նահանգները, բայց
յանկարծակի յետ դարձաւ, գործը կիսատ
թողնելով։ Մեխիքները զեռ մի քանի տարի
յաջորդութեամբ պաշտպանուամ էին, բայց
մերջը տեղի պիտի տային հզօր թշնամու
առաջը. Կատարին է II. կայսրուհւոյ օրերում,
կրկին արծարծվեցաւ Հայերին Պարսից լու-
ծից ազատելու հարցը. և այդ ժամանակները
մտադրութիւն կար հին Հայաստանից և Վրաս-
տանից՝ մի միացեալ թագաւորութիւն կազմել
Ռուսաց կայսրութեան հովանաւորութեան
ներքոյ. մեծ պատրաստութիւններ էին տեսնը-
ւում. սակայն իշխան Պատեովիկին մահուամբ՝
ամենայն ինչ մնաց հին գրութեան մէջ,
մինչեւ որ ներկայ դարու սկզբում Վրաս-
տանը ընդ միշտ միացաւ Ռուսաստանի հետ,
իսկ Հայերը մնացին մահմէտական իշխա-
նութեան տակ։ Անցան երկար տարիներ և
հին Հայաստանի մի քանի նահանգները՝ զի-
նու զօրութեամբ խրուցան Պարսից և Տաճ-
կաց ձեռքից և միացան Ռուսաց պետութեան։
Կնքելով այստեղ մեր խօսքը. յայտնում
ենք մեր հետեւեալ desiderata. ցանկալի
է ամբողջովին թարգմանել Պ. Կ. Եզեանի
այս նշանաւոր ներածութիւնը և առանձին
գրքով հրատարակել։ Ի. ՅՈՎՀԱՆՆԻՍԻԱՆ

Մոսկվա և հոկտ. 1898:

3. Братская помощь Армянам 2-ое издanie. Москва. 1898.

Աւս երկրորդ անգամ լոյս կը տեսնէ
գործ մը, որուն անունը լոկ՝ Եղեայրական
օգնութիւն՝ բաւական է յայտնելու, որ նուի-

րական, աստուածային գործ մ'է այն. գործ
մը արժանաւոր սրբազան գլխոյ և գորովա-
նաց՝ իր սրբազան նպատակովը. Եւ յիշուի,
նր սիրտ կրնայ անտարբեր մնալ կարգալով
երկ մը, որու մէջ մարդկային ազդի թէ՛ վայ-
րենի բարբարոսութիւնները և թէ՛ աղէկսուր
թշուառութիւնները, զանազան՝ տխուր ու
սրտամոխիկ գոյներով երեւան կ'ելլեն. ո՞ր
անգութ սիրտ չի գորովիր՝ լսելով այն ողբն
ու լացը՝ զոր ամէն էջ ու ամէն գիւր կը ներ-
կայացընեն ընթերցողին արցունքոտ աչքերուն.
և ո՞ր ապառուս՝ չի բռնաւոր իր հոգւոյն թա-
քուն խորշերն ու ծալքեր՝ հեղու գեղու իր
յուզուած սրաէն բղխած լուման այն գան-
ձանակին մէջ, որու պաշտօնն է՝ սրբել ար-
ցունք մը, պատել վէրք մը, տալ պատառիկ
մը հաց։

Այսպիսի է ահա Պ. Գ. Ջանշեանի խմբա-
գրութեամբ լոյս տեսած երկը. երկ մը՝ որ
պէտք է գտնուի ամէն Հայու սրտին ու հոգ-
ւոյն ամենէն մերձակէտը, ոչ միայն իրրու
սրբանուէր նպատակի ծառայող գործի մը,
այլ իրբեւ ծրար մը բազմադիմի և բազմա-
պիսի յօգուածներու. իրբեւ աչպսմ մը զա-
նազանեալ նկարներու, որոց մէջ Հայկական
կենաց անցեալն ու ներկան, փառքն ու տխրե-
ծութիւնը, վշտերն ու ցաւերն ստորապրուած
են՝ հմուտ գրիչներու և նկարիչներու ձեռքով։

Եւ յիշուի ուրախալի է տեսնել մի քանի
ամսոց մէջ 3600 օրինակներու անհետա-
նալը. ուրախալի է դարձեալ՝ այս երկրորդ
տպագրութեանս ի լոյս գալն՝ յօգուածներու
և նկարներու նշանաւոր յաւելուածներով.
աւելի եւս ուրախալի պիտի բլլայ, տեսնել
սոյն տպագրութիւնս առաջնոյն բազդին աւ-
ժանացած, մխրթարական անուշաբար շաղ
մը ցօղելու տառապեալ սրտերուն վրայ։

Վերջացնելով երկտողիկս՝ կը փութանք
ընելու մեր ջերմ խնդակցութիւնը առ բազ-
մաբղին հրատարակիչն և առդիմելոյ յաջ-
գութիւն և արիութիւն այսպիսի ներպարտաւոր
սուրբ գործոց, կը յանձնարարենք ամէն Հայ
անհատի, նոյն իսկ առաջին տպագրութիւնն
ունողաց՝ զայս եւս դնել անոր մօտ՝ իբրեւ
սրբազան գիրք մը, մարգարիտ մը։

Հ. ԱՐՄԵՆ ԴԱՅԻՍԻԱՆ

Է. Յոցակ հայերէն ձեռագրաց՝ Ս. Սիւն և Ս. Լոսառտրիւ նկեղեցեաց ի Մաղմիսաւ, Կազմեց Տրդատ վարդապետ Պալտան, առաջնորդ Հայոց Կեսարիոյ. Ջմիւռնիա, սպառքուծութիւն Մամուրեան, 1898: 4°, Ը և 40:

Գրեթէ ամէն գրիչը ձեռք առնող՝ դատափետած է ժամանակը՝ ամենածախ, ամենակույ անուանելով, որ մեր նախնեաց թուղած անգին նշխարները մաշեցուցած անհետացուցած է: Ոմանք ժամանակին վրայ աւելցուցած են նաեւ բարբարոսները՝ որ անցնելով մեր երկրին՝ աւեր ու սուր ցաւ նետով, ընդ սուր անցուցած ըլլան նաեւ ձեռագիրները՝ գրողաց հետ. ուրիշ պատմութիւն մ'ալ՝ հաստատեցեղ իրենց ձեռքով զանոնք՝ մանաւանդ սուրբ գրքերը սեղան, ներու տակ թաղել պահելը՝ անհաւատից ձեռք չիխալու համար, և այլն, և այլն... Ասոնք թերեւս բոլորն ալ ճիշդ ըլլան, բայց արդեօք այդ ամենածախ ժամանակէն, բարբարոսներէն, և այլն, ապրածները՝ զէթ այդ ապրածները՝ կը գտնեն մեզմէ այն հիւրընկալութիւնը՝ այն մեծարանքը, զոր կը գտնեն ի նախնեաց. քանինքն արդեօք՝ այս դարուս մէջ իսկ՝ որ գրեթէ զերծ կրնանք համարիլ վերը յիշուած սարսափներէն՝ քանի քանի գրչագիրք անխնամ թողուած՝ փտութեան դատապարտուած՝ Տ. Տրդատ վարդապետն, բու այցելութեան կը կարօտին՝ վերկենցադելու համար. և այդ անտարբերութիւնը, զէպ ի նախնեաց պատուական գանձերը՝ նշխարեալ մնացորդները, մինչև երբ պիտի տեսնուի:

Այս տողերս գրելու առիթ տուող Յոցակը 12 կարծ ձեռագիր կը պարունակէ, որոց ութ հատը եկեղեցական գրեանք են, թիւ 6—10 և 12 Առետարաններ, թիւ 11 Յայսմառտրք, թիւ 2—5 Ոսկեփորիկ, Աղոռնաագիրք, Հաաղաժոյ և Աստուածաբանադիւն Աւարտի, վերջինս գրչագրուած 1710 թուականին ի Հոռիմ:

Այս ձեռագրաց ամենէն հինն 1475, և ամենէն նորն 1710 թուականը կը կրեն, չորս հատին ժամանակներն անձանթ, սակայն մերձաւորապէս փշ և փձ դարու գործ կը թուին:

Թէպէտեւ մեծ հնութիւն մը կամ նորութիւն մը չենք տեսներ ձեռագրացս մէջ, սակայն Մեծ. վարդապետը դիտել կու տայ յառաջարանին մէջ Յայսմառտրքի մասին՝ թէ բաւական հին և ունի կարեւոր կտորներ. և միւսներն ալ՝ կ'ըսէ՝ քիչ շատ կարեւոր կըրնան համարուիլ:

Փափաքելի էր, որ ազգերնուս մէջ շատ նային այսպիսի բանիւրուն վարդապետներ՝ և գուցէ փոշույ տակ թողուած ձեռագիրները՝ եթէ ոչ ծանօթացընել հասարակաց՝ սպառքուծեամբ, զէթ խնամք ընէին անոնց վրայ, որպէս զի մեզմէ ետքը եկողները՝ փոխանակ ժամանակը մեղադրելու, զմեզ չմեղադրեն առաւելանաւոր, անփոյր կոշիւով զմեզ:

ՆՈՅՆ

5. *Le Fonctionnement de l'Assurance en Turquie*, par N. Hatchérian, Docteur de Droit, Avocat à Constantinople. 1898. 6°, 230:

Գիրք մը այնչափ աւելի լաւ ընդունելութիւն կը գտնէ հրատարակուած պահուն՝ որչափ աւելի հեղինակն ընտրած նիւթին տէրն եղած ըլլայ, և տեղն ի տեղը խօսած անոր վրայ. և զարձեալ, գիրք մը այնչափ աւելի համակրելի կ'ըլլայ, որչափ աւելի հեղինակն՝ իր անձնական շահէն աւելի, հասարակաց օգուտը և բարին՝ նպատակ դրած ըլլայ: Խաչերեանի երկին վրայ այս երկու չընաղ առաւելութիւններն ալ կը տեսնուին: Ոչ միայն բազմահմուտ օրէնսգետ մ'է Խաչերեան Լէֆ. և փաստաբանի տրուած տիտղոսին լիապէս արժանաւոր, այլ և մասնագէտ Ապահովագրութեան, որուն գոտարակնձիւն հիւրերն ու ծայրերը կը քակէ, կը պարզէ իր այս պատուական երկին մէջ, ուր ամէն ոք որ Ապահովագրութիւններով կը զբաղի՝ կը գտնէ ոչ միայն իր կարծածէն վեր բազմապատիկ տեղեկութիւններ, այլ նաեւ շահ և նոր միջոցներ շահերու: Եւ ահա այս իսկ է Խաչերեանի նպատակը, չննաւելով մէկու մը շահուն՝ բարւոյքը ապահովագրութեան գործը և անոր զարգացմանը համար պէտք եղած միջոցներն ու ջանքերն ի գործ գնել: Աւելորդ է ըսել, որ իր այս երկը յօդուած

յօղուած հրատարակուած է ի ֆարիզ Re-
vue internationale des Assurancesի
մէջ, և գնահատուած նոյն իսկ երոպացի հմուտ
մասնագէտներէ: Անկէզ՝ ինդակցութիւն առ
Պատ. Հիլինսոն, իրագործութիւն իր փա-
փաքներուն և յաջողութիւն՝ ուրիշ այսպիսի
հանրօգուտ երկասիրութիւններ հրատարա-
կելու, և զրգիւ մ'ըլլալու նաեւ իր պաշ-
տօնակցաց, ծաղկեցընելու զրական մեր աս-
պարէզը՝ այսպիսի և նման ուսումնասիրու-
թիւններով, որոնց նմանը կամ ըիչ կը գտնուի
կամ բոլորովին կը պակսի մեր մէջ:

ՆՈՅՆ

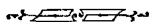
Ք Ի Լ Ի Թ Ե Չ Ի Լ Է

ԱՅԺՄԵԱՆ հայերէն լեզուի դրուսեալն մէջ
բնական բան մ'է դարձեր, որ առանց հաստա-
տուն և որոշ կանոնի կը դրուին օտարազգի
անուանց և անդեաց կոչմունք. կան նախնեաց
ժամանակի անօճանք, կան նաեւ նոր ժամա-
նակիս արեւմտեայց կոչումներ, կան եւրոպա-
կան այս ինչ կամ այն ինչ ազգի լեզուի և
հնչմանց հետեւութիւններ, կայ նաեւ անձնա-
հաճ կամքը՝ որ ամէն բանի տէր է: Բայց այս
ամէն փոփոխութեանց ներդաստն եղողաց ալ
առեւելք կ'ըլլեն երբեմն՝ այնպիսի տարակուսա-
կան բառեր, զորս չըսեմք: Համար հմտա-
դունից հարկ է դիմել, և եթէ չէ կարելի բո-
ւորովին կտրել հանել փտած մասը, կարելի է
զէշի մեղմացուցիչ աղեղանի մը դնել վերաց:
— Կը տեսնենք քովէ քով դրուած Պերոն և
Քիլի. որոքմէ առաջինը կը ներկայանայ կա-
նանաւորական (ներդաստն ինչեղով որ ուրիշ-
ներ ալ պայն թերոս ձեւով գրեն). բայց երկ-
րորդը ո՞ր ազգի հետեւութեամբ ձեւացեր է-
արդեօք Իտալացաց: Ձեռք կրնար հասկընալ
թէ այս վերջիններս՝ ինչպէս իրենք իրենց դար-
տուղիք են ուղղութիւնէ, որով ապանիական չի-
վանկը (որ չի կը հնչուի) բերել են Իտալական
chi (որ ճի կը հնչուի), բայց որ դեռ աւելի
անհասկընալի է՝ ապանիական Chile բառին օ
վերջին դիրքը դարձուցեր են i գրին (Chili).
այդքան ալ բաւական չի՞նչով տեղափոխել
են նաեւ շէշտանշանը: — Ինքն կ'երեւի՝ թէ

Հայք լատադոն պիտի ընեն՝ եթէ հետեւին ու-
ղիշ վարժապետին՝ Սպանիացաց, թէ եւրոպա-
կան (Սպանիոյ) և թէ ամերիկեան անուանց
նկատմամբ, զրեւով Ձիլէ և ոչ Քիլի. Թող մեր
չար օրինակին հետեւելու պատիւը չընեն մեզի,
ինչպէս իրենց նախնիք չեն գրած ոչ Քիլիս՝ բոս
Իտալացաց, ոչ Շիլիս՝ բոս Գաղղիացաց, ոչ
Ձիլիս՝ բոս Անգղիացաց, այլ Սիլիս, Սիլեանցիք
աղբնական հնչմամբ (լատ եւս՝ Շիլիս), ինչպէս
որ հասունցեր է մեզ մինչեւ այսօր Մալեզաց-
աց լեզուն:

Ծ. ՏԵՂԱ

ՄԵՆԴԵԱՆ ԹԻՉՈՒՆՆԵՐԸ

ԿԸ զողայ ցուրտ յարգին վերայ,
Սիրուն փորթկն Յիսուս մոնուկ.
Եւ զի մըսքին մէջ նա տաքայ՝
Փշինք վրան եղն ու իշուկ:
(Թիւֆթի Կոթիկ):

Մամկիկմ Յիսուս խիտ աղքատ էր,
Մէջ իր մըսքիմ, մէջ իր գոմիմ:
Բարակիմիս չուներ գորգեր...
Մամկիկմ Յիսուս խիտ աղքատ էր,
Թողած Թարմ խոտի՝ իրեմց շուքեր
Եղն ու իշուկ վրամ փշէլէիմ.
Մամկիկմ Յիսուս խիտ աղքատ էր
Մէջ իր մըսքիմ, մէջ իր գոմիմ:

Պատիմ վերայ, խիղմ վարագոյր,
Սարդիմ իր ոստայնը կը ծըգէր.
Կը կաթկըթէր քուրը ծիւմ, չուր
Պատիմ վերայ խիղմ վարագոյր:
Եւ այս պալատիմ էր ոսկեթոյր,
Աստուծոյմ. որ ցամեց աստղեր...
Պատիմ վերայ խիղմ վարագոյր
Սարդիմ իր ոստայնը կը ծըգէր:

Ձրկար փըղոսկը ոչ կամ պայծառ,
Միայն քաղիղմ էր տամը զարդ,
Ձրկար ժամեակ, չըկար գոհար,
Ձրկար փըղոսկը, ոչ կամ պայծառ.
Եւ ոչ իսկ մէկ խաղալիկ կար
Որ լացող տղամ ըմէր զըւարթ...
Ձրկար փըղոսկը ոչ կամ պայծառ.
Միայն քաղիղմ էր տամը զարդ:

Սուրբ Յովսէփ խաչ մ'ամոր չիմեց,
Դըրքի փայտէ փորթիկ խաչ մի.
Որ ըզրօսմու այն արքայն մեծ՝
Սուրբ Յովսէփ խաչ մ'ամոր չիմեց.